

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ

БАШЛАЙ СЕРГІЙ ВІКТОРОВИЧ

УДК 336.717.42:338.436.33(477)

**РОЛЬ БАНКІВ У ФОРМУВАННІ ФІНАНСОВИХ
РЕСУРСІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ
ТОВАРОВИРОБНИКІВ**

Спеціальність 08.04.01 – фінанси, грошовий обіг і кредит

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Суми – 2003

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Українській академії банківської справи
Національного банку України

Науковий керівник – кандидат економічних наук, доцент
Слав'янська Наталія Григорівна,
Українська академія банківської справи,
доцент кафедри банківської справи

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Науменкова Світлана Валентинівна,
Українська академія банківської справи,
завідуюча кафедрою фінансів;
кандидат економічних наук, доцент
Шумкова Олена Володимирівна,
Сумський національний аграрний університет,
кафедра статистики, аналізу господарської
діяльності та маркетингу

Провідна установа – Одеський державний економічний університет,
кафедра банківської справи,
Міністерство освіти і науки України, м. Одеса

Захист дисертації відбудеться “ ___ ” _____ 2003 р. о _____ год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради К 55.081.01 в Українській
академії банківської справи за адресою: 40030, м. Суми,
вул. Петропавлівська, 57, зала засідань вченої ради.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Української
академії банківської справи за адресою: 40030, м. Суми,
вул. Петропавлівська, 57.

Автореферат розісланий “ _____ ” _____ 2003 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В.В. Коваленко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Україна сьогодні може і повинна мати стійкий агропромисловий комплекс, спроможний вирішувати складні соціально-економічні задачі, забезпечувати продовольчу безпеку країни. Система фінансово-кредитних структур, що сприяють ресурсному забезпеченню суб'єктів господарювання, повинна підтримувати державну політику створення нових виробничих відносин на селі, прогресивних форм ведення господарства, орієнтованих на підприємницьку, конкурентоспроможну діяльність. Перехід до ринкових принципів формування взаємовідносин в системі функціонування сільськогосподарських товаровиробників, як базової складової АПК, вимагає розробки та реалізації нових, адекватних цим умовам підходів до фінансово-кредитного обслуговування галузі. Практично всі сільськогосподарські товаровиробники, незалежно від організаційно-правової форми функціонування, в господарській діяльності вимушені звертатися до зовнішніх запозичень грошових коштів. Проте в останні роки питома вага кредитів у джерелах фінансування знизилась до критичного рівня. Це значною мірою пояснюється низькою віддачею на вкладений капітал у сільськогосподарське виробництво, невисокою ліквідністю товаровиробників. Отже реальне фінансове становище сільськогосподарських товаровиробників свідчить про низький рівень їх кредитоспроможності. Таким чином, ситуація, що склалася, вимагає визначення напрямків удосконалення як механізмів фінансово-кредитного обслуговування, так і всієї системи забезпечення фінансовими ресурсами сільськогосподарських товаровиробників банками різних організаційно-правових форм.

Специфічні умови господарювання сільськогосподарських товаровиробників обумовлюють необхідність не тільки в додатковому їх кредитуванні на строк більший ніж 9-12 місяців. Позичальники повинні мати можливість забезпечувати свої зобов'язання по кредитах відповідними активами, а кредитори – враховувати особливості фінансового стану підприємств галузі. Результати аналізу зарубіжного досвіду підтверджують гіпотезу про можливість формування для цього в Україні адаптованої системи різномасштабного фінансово-кредитного обслуговування.

Таким чином, загострення уваги на процесах формування та використання фінансових ресурсів товаровиробниками сільськогосподарської продукції, враховуючи спрямованість наукового дослідження, необхідне для оперативного виявлення, правового та методичного забезпечення адаптованих схем фінансово-кредитного обслуговування банками суб'єктів галузі. Тому тема дисертаційного дослідження є актуальною, має важливе теоретичне та практичне значення і потребує подальшої розробки.

Результати вивчення та означені напрямки подальшого дослідження механізмів фінансового забезпечення банками сільськогосподарських товаровиробників знайшли своє відображення в роботах вітчизняних та зарубіжних науковців: В.В. Гончаренка, М.Я. Дем'яненка, О.Т. Євтуха, А.О. Єпіфанова,

С.М. Козьменка, В.І. Міщенко, А.М. Мороза, С.В. Науменкової, В.М. Опаріна, А.М. Поддєрьогіна, П.Т. Саблука, І.В. Сало, а також Є.Ф. Жукова, В. Заутера, В.О. Кудрявцева, О.В. Кудрявцевої, О.І. Лаврушина, Д. Меннінга, Дж. Сінкі, В.В. Смирнова, Дж. Фрідмана, Дж. Хікса, О. Штеккера та ін.

Вченими-економістами вже була досліджена основна частина теоретичних, методологічних та прикладних аспектів проблеми забезпечення сільськогосподарських товаровиробників фінансовими ресурсами за участю банків. Однак зміни економічної ситуації загострюють старі і породжують нові проблеми, що вимагають своєчасного пошуку нових та удосконалення існуючих механізмів банківського кредитування сільськогосподарських товаровиробників.

Всі вищезазначені аспекти й обумовили вибір спрямованості теми, об'єкта, предмета та методичної бази дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Теоретичні положення, наукові результати та висновки дослідження були використані при виконанні науково-дослідних тем: “Стан та перспективи розвитку банківської системи України” (номер державної реєстрації 0190044204) та “Сучасні технології фінансово-банківської діяльності в Україні” (номер державної реєстрації 0102U006965). До звіту за цими темами включено пропозиції автора щодо використання альтернативних механізмів фінансового забезпечення сільськогосподарських товаровиробників банківськими установами України.

Обраний напрямок дослідження здійснювався також в рамках формування основних положень проекту “Комплексної програми розвитку банківської системи України на 2003-2005 роки”. Роль автора полягала у здійсненні розробок, пов'язаних з удосконаленням організації іпотечного кредитування.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є узагальнення теоретичних засад формування фінансових ресурсів сільськогосподарських товаровиробників, визначення сучасних механізмів забезпечення їх запозиченими фінансовими ресурсами та обґрунтування пропозицій щодо удосконалення схем фінансового забезпечення суб'єктів даного сектора економіки банківськими установами.

Для досягнення поставленої мети були визначені наступні наукові й практичні задачі:

- проаналізувати вплив сучасних умов банківського обслуговування на розвиток сільськогосподарського підприємництва;
- дослідити сучасний стан і визначити особливості функціонування банківської системи України та регіональних мереж банківських установ;
- дослідити особливості формування фінансових ресурсів сільськогосподарських товаровиробників та необхідність використання при цьому зовнішніх джерел;
- узагальнити зарубіжний досвід забезпечення фінансовими ресурсами сільськогосподарських товаровиробників та визначити можливості його використання в умовах України;

- встановити рівень доступності кредитних ресурсів для сільськогосподарських товаровиробників і визначити фактори, що впливають на активність банків у процесі фінансового забезпечення суб'єктів галузі;
- дослідити роль держави у формуванні та регулюванні механізмів фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників;
- провести аналіз діючих в Україні механізмів забезпечення фінансовими ресурсами сільськогосподарських товаровиробників банківськими установами;
- вдосконалити методичні підходи до організації довгострокового кредитування банками сільськогосподарських товаровиробників;
- обґрунтувати прийнятність нових організаційно-правових форм здійснення банківської діяльності для забезпечення сільськогосподарських товаровиробників необхідними фінансовими ресурсами;
- визначити рівень та виявити пріоритетні напрямки розвитку системи іпотечного кредитування банками сільськогосподарських товаровиробників.

Об'єктом дослідження є економічні відносини, які формуються у процесі фінансово-кредитного обслуговування сільськогосподарських товаровиробників банківськими установами.

Предметом дослідження є механізми забезпечення фінансовими ресурсами сільськогосподарських товаровиробників банківськими установами.

Методи дослідження. Теоретико-методологічну основу дисертації становить сучасна економічна теорія, синтез класичних та новітніх поглядів на місце та роль банків у формуванні фінансових ресурсів сільськогосподарськими товаровиробниками. У процесі роботи залежно від конкретних цілей і задач використано відповідні методи аналізу та дослідження економічних процесів: монографічний, статистичного спостереження, аналітично-графічної формалізації діяльності банків, порівняльного аналізу динаміки показників, моделювання та інші.

Емпіричною базою дослідження є результати конкретних економічних досліджень, зарубіжний та вітчизняний досвід банківського забезпечення фінансовими ресурсами сільськогосподарських товаровиробників. Інформаційною базою є законодавчі та нормативні акти, періодичні й монографічні вітчизняні та зарубіжні видання, дані статистичних щорічників, Національного банку України, банківських установ та сільськогосподарських підприємств Сумської області.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в наступному:

- поглиблено та конкретизовано сутність економічного потенціалу як складової формування ресурсної бази банку;
- доповнено систему критеріїв, що впливають на формування фінансових ресурсів сільськогосподарських товаровиробників у сучасних умовах господарювання;

- запропоновано модель взаємозв'язку між обсягами банківського кредитування та виробництвом продукції сільськогосподарськими товаровиробниками;
- сформульовано нові елементи реалізації механізмів іпотечного кредитування сільськогосподарських товаровиробників через систему кооперативних банківських установ;
- набули подальшого розвитку методичні підходи до визначення економічних та правових засад функціонування кооперативних банківських установ;
- вперше запропоновано схему рефінансування банків при довгостроковому кредитуванні сільськогосподарських товаровиробників.

Практичне значення одержаних результатів дисертаційного дослідження визначається пропозиціями щодо розробки та запровадження методологічних і методичних засад функціонування мережі банків кооперативного типу як в межах окремо взятого регіону, так і в Україні взагалі, а також механізмів іпотечного кредитування ними сільськогосподарських товаровиробників.

Пропозиції автора щодо вдосконалення механізмів фінансового забезпечення сільськогосподарських товаровиробників на умовах іпотечного кредитування можуть бути використані банківськими установами з метою адаптації та підвищення ефективності їхньої діяльності в умовах реформування галузі.

Уточнені методика розрахунку сум плати за наданими іпотечними кредитами та методичні підходи до визначення умов функціонування повноцінного фінансового та земельного ринків країни можуть бути використані органами державного і місцевого управління для створення ефективної цілісної системи збору і розкриття інформації в режимі реєстрації прав власності, іпотеки та інших обтяжень на нерухоме майно.

Рекомендації та пропозиції щодо розробки схем перерозподілу об'єктів застави (зокрема, земельних ділянок) недобросовісних позичальників на засадах кооперації фінансово-господарських зусиль та інтересів, є прийнятними для започаткування процесу обігу земель сільськогосподарського призначення без зміни характеру їх використання.

Одержані автором результати наукового дослідження використовуються в процесі викладання в Українській академії банківської справи навчальних дисциплін: “Банківські операції”, “Маркетинг у банку”, “Аналіз банківської діяльності”.

Наукові результати, що виносяться на захист, одержані дисертантом особисто і знайшли відображення в опублікованих працях.

Особистий внесок здобувача полягає у визначенні особливостей банківського кредитування та його впливу на рівень забезпечення фінансовими ресурсами сільськогосподарських товаровиробників, обґрунтуванні базових умов поживлення довгострокових кредитних відносин банків із сільськогосподарськими товаровиробниками, в удосконаленні методики аналізу кредитоспроможності позичальників та розробці схем рефінансування іпотечних кредитів.

У роботі [12] автором визначено роль кооперативних банківських установ в розвитку кредитних взаємовідносин із сільськогосподарськими товаровиробниками, а також розкрито зміст основних організаційно-економічних складових функціонування кооперативних банків в Україні.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і результати виконаного дослідження були оприлюднені на конференціях і семінарах. Серед них: II Всеукраїнська науково-практична конференція “Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України” (м. Суми, 1999); III Всеукраїнська науково-практична конференція “Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України” (м. Суми, 2000); Міжнародна науково-практична конференція “Реформування фінансово-кредитної системи і стимулювання економічного зростання” (м. Луцьк, 2001); Міжнародна науково-практична конференція “Роль малих та середніх банків у розвитку підприємництва” (м. Львів, 2002); V Всеукраїнська науково-практична конференція “Проблеми та перспективи розвитку банківської системи України” (м. Суми, 2002); II Всеукраїнська науково-практична конференція “Актуальні проблеми та перспективи розвитку фінансово-кредитної системи України” (м. Харків, 2002).

Крім того, результати дослідження доповідалися автором на науково-практичних конференціях та семінарах професорсько-викладацького складу Української академії банківської справи.

Наукові публікації. Результати досліджень знайшли відображення в 12 наукових працях, опублікованих у фахових виданнях, загальним обсягом 4,4 д.а., із яких особисто автору належить 4,4 д.а.

Структура і зміст дисертації. Робота складається із вступу, трьох частин, висновків, списку використаної літератури і додатків.

Повний обсяг дисертації – 215 сторінок, у т.ч. на 70 сторінках розміщено 10 таблиць і 11 ілюстрацій, 15 додатків і список використаних джерел із 190 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У першому розділі дисертації “Теоретичні аспекти обслуговування банками сільськогосподарських товаровиробників” визначені суть та зміст формування економічного потенціалу банку як базової передумови створення ефективно діючої системи фінансово-кредитного обслуговування суб’єктів господарської діяльності, розглянуті питання формування фінансових ресурсів сільськогосподарських товаровиробників у сучасних умовах господарювання, визначена актуальність та обґрунтована доцільність використання банківських кредитів як джерела залучення коштів у галузь.

Власне вивчення економічно-функціональних характеристик банківських установ дає підстави погодитися з тим, що вони є учасниками фінансово-господарської діяльності суб’єктів суспільства, і в ході здійснення цієї діяльності вступають у складні взаємовідносини, а їх роль у формуванні ринкової

структури економіки країни можна окреслити через визначення їхнього економічного потенціалу.

Економічний потенціал сучасного банку – це узагальнюючий показник сукупності його фінансових, професійних і організаційно-технічних можливостей. Застосований підхід, на наш погляд, відображає взаємозв'язок та шляхи реалізації перерахованих факторів при формуванні ресурсної бази, засобів та зусиль, що можуть бути спрямовані на досягнення поставлених цілей за наявності сприятливого інвестиційного клімату і обґрунтованої мотивації банку. Враховуючи природу походження і форми вираження, можна говорити про те, що в широкому розумінні ресурсна база банку – це комплекс матеріально-грошових та інтелектуально-професійних ресурсів. Здійснюючи відповідні дії в межах визначених діючим законодавством повноважень, банк реалізує цей потенціальний запас, трансформуючи його в реально виражену фінансову форму. Таким чином, формується фінансова ресурсна база як сукупність власних, залучених та запозичених фінансових ресурсів банку.

Запропонований нами підхід спирається на результати багатосторонньої економічної оцінки можливостей і відображає тісний взаємозв'язок фінансових, професійних та організаційно-технічних умов діяльності банку. Ринкові засади функціонування банків вимагають акцентування уваги не лише на здатності фінансового посередника формувати грошовий капітал, але й професійно ним оперувати та примножувати його. Тобто стан ресурсної бази банку визначається можливостями досягнення ним необхідного рівня кількості та якості (фінансової, правової, моральної) клієнтів, обґрунтованістю складу та професіоналізмом персоналу, ефективністю структури та якістю банківського менеджменту, фінансових та матеріальних ресурсів, наявними технічними умовами діяльності й розміщення банку та ін.

Формування ринку банківських послуг в Україні повинно базуватися на використанні світового досвіду, а також врахуванні національних особливостей функціонування його виробничо-географічних сегментів. Концентрація банківських інститутів на території країни зумовлена масштабами і характером банківських операцій, які, в свою чергу, залежать від структури діяльності підприємств і населення в регіонах. В 2002 році із 157 фактично діючих банків – юридичних осіб, які територіально охоплювали 17 регіонів, більше половини (80 банків або 52,6 %) були зареєстровані в столичному регіоні. У Дніпропетровській (7,79 %), Харківській (7,79 %), Донецькій (5,84 %), Одеській (5,84 %) областях та Автономній Республіці Крим (4,55 %) сукупний рівень концентрації становив майже третину банків України (31,8 %). На решту областей припало лише 15,6 % банків, що вказує на відповідну деконцентрацію установ банківської сфери на території України.

Результати аналізу відносних показників розміщення всіх діючих банківських установ вказують на вирівнювання можливостей доступу до банківських продуктів для потенційних клієнтів через численну кількість філій та регіональних відділень банків, рівень концентрації яких вже більш “розсіяний” (від

1,40 до 15,19 %), однак підтверджує “донорський” статус більшості регіонів. В ряді областей при відсутності (або незначній кількості) місцевих банків формуються значні ресурсні запаси на рахунках юридичних та фізичних осіб. Причому у Волинській, Івано-Франківській, Кіровоградській, Львівській та Черкаській областях більше половини сформованої фінансово-ресурсної бази банківських установ складають вклади населення, а рівень заощадженості доходів громадян в цих регіонах перевищує середнє значення цього показника для України (7,6 %) і становить від 7,7 до 12,7 %.

Створення і функціонування регіональних банків різних організаційно-правових форм є гарантією зростання економічного потенціалу місцевих банківських систем. Їх головним призначенням є консолідація грошових запасів бюджету, фінансового сектора і накопичень господарюючих суб’єктів та громадян з метою сприяння вирішенню нагальних економічних проблем регіону.

Перехід до комплексного, всебічного застосування ринкової мотивації та економічного інструментарію управління має принципово змінювати і роль фінансових регуляторів у розвитку виробництва, переробки та реалізації продукції сільськогосподарських товаровиробників. Більшість ринкових регуляторів є компонентами фінансів і фінансового механізму, а тому фінансові відносини господарюючих суб’єктів сьогодні вимагають пошуку нових шляхів розвитку. Базовим елементом управління при цих відносинах є фінансові ресурси сільськогосподарського товаровиробника, які, як визначено в дисертаційній роботі, включають усі грошові кошти, отримані в процесі формування та діяльності особи з певних джерел і на визначені цілі у відповідній формі з метою забезпечення безперервності процесу господарювання.

Дослідження сучасного стану використання застави нерухомості в кредитних взаємовідносинах, як однієї з передумов подальшого формування вітчизняного іпотечного ринку, дозволяє зробити висновок про те, що він перебуває на етапі свого становлення, а характерні риси його функціонування можна визначати лише через узагальнені показники. Така ситуація є об’єктивною з огляду на існування значної кількості невирішених питань у сфері законодавчого та організаційного врегулювання іпотечних відносин в Україні, до основних із яких належать:

- відсутність єдиної централізованої публічної системи реєстрації прав власності на нерухоме майно;
- не сформована система реєстрації іпотек та інших обтяжень на нерухоме майно;
- відсутність практики застосування різних правових режимів до іпотеки окремих компонентів нерухомого майна – земельних ділянок, споруд та будівель і майнових прав, безпосередньо пов’язаних з нерухомим майном тощо.

У другому розділі дисертації “Фінансове забезпечення банками діяльності сільськогосподарських товаровиробників” розглянуто основні засади діяльності банківських установ України та окремо взятого регіону (Сумської облас-

ті), проведено аналіз фінансового стану та діючих механізмів банківського кредитування сільськогосподарських товаровиробників, визначено вихідні передумови становлення іпотечного ринку для них.

Аналізуючи стан та структуру фінансових потоків, що склалися в банківському секторі Сумського регіону, необхідно визнати, що вони відповідають принципам задекларованої системи відносин держави, центру і регіонів. У ході дослідження було встановлено, що регіон не може володіти ефективно діючим фінансово-кредитним сектором, не маючи стабільної банківської системи місцевого значення.

Ринковий характер підприємництва беззаперечно передбачає звернення до кредитування товаровиробників, але з одночасним підвищенням їх відповідальності за результати господарювання та використання запозичених фінансових ресурсів. Тому низький рівень рентабельності сільськогосподарського виробництва залишається вагомим чинником, що зменшує конкурентоспроможність сільськогосподарських товаровиробників на ринку кредитних ресурсів.

Вивчення умов господарювання сільськогосподарських товаровиробників регіону та виявлення на базі проведеного дослідження характерних ознак ринкового характеру взаємодії із банками, сприяли визначенню характеристик двох загальноприйнятих механізмів кредитування їх в Україні. Основна особливість першого полягає в наданні короткострокових банківських кредитів на умовах подальшої часткової компенсації процентної ставки кредитором за рахунок спеціально виділених бюджетних коштів. Даний механізм започаткований в Україні з 2000 р. з подальшим доповненням та конкретизацією переліку товаровиробників галузі, які можуть розраховувати на відповідний розмір компенсаційних виплат в рамках державного субсидювання. Однак часткової компенсації відсоткових ставок за наданими кредитами недостатньо для відновлення взаємовідносин банків та сільськогосподарських товаровиробників. Цей захід має вимушений тимчасовий характер, оскільки ряд суттєвих перешкод кредитування (страхування, гарантування прав, відсутність фондового ринку та ін.) залишаються неподоланими.

Другий механізм – заставне кредитування – замкнутий в межах державної структури, через що його переваги використовуються не повною мірою. Головною його перевагою є те, що здійснюється не лише фінансова підтримка сільськогосподарських товаровиробників, а й забезпечуються комерційні кредитні відносини. Держава при цьому виконує функції органу законодавчого регулювання взаємовідносин між позичальниками та кредиторами, контролю за дотриманням умов договорів, захисту прав власників застави (сільськогосподарської продукції). Технологією застосування даного механізму передбачено використання інструментів заставного обліку (наприклад, складської квитанції), які засвідчують беззаперечний факт наявності у позичальника (продавця) предмета застави (купівлі-продажу) і є гарантією забезпечення виконання відповідних зобов'язань. Крім того, ці інструменти вказують на визначені вид та вартість продукції, що перебуває у власності сільгосптоваровиробника. Викорис-

тання в розрізі зазначеного механізму торгівлі сільськогосподарською продукцією із застосуванням форвардних контрактів (наприклад, під майбутній урожай), стримує відсутність в Україні сформованих схем сільськогосподарського страхування та обігу даного виду похідних цінних паперів на первинному та вторинному ринках.

У ході виконання дисертаційної роботи на основі аналізу показників фінансової звітності сільськогосподарських підприємств Сумської області обґрунтовані основні фактори формування засад фінансово-кредитної політики банків щодо обслуговування товаровиробників галузі. Як свідчать результати дослідження, грошові кошти сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових та господарських форм залишаються одним із найменш вагомих джерел фінансових ресурсів банківських установ (лише 1,5-2,5 % від обсягів залишків на відповідних рахунках). Практично 100-відсотково це ресурси некеруваного (поточного) характеру використання. Банківські установи стають не посередниками при передачі коштів від одного агроформування до іншого, а інститутом, який залучає їх від суб'єктів інших сфер господарювання (а також населення) і спрямовує в агросектор з низьким рівнем віддачі. В самій галузі створюється система грошових потоків, головно вихідною метою яких стає подолання короткострокових проблем по придбанню матеріально-технічних засобів, виконання боргових зобов'язань попередніх періодів перед контрагентами, сплатою нових поточних зобов'язань. Практично відсутній процес оновлення та модернізації основних виробничих фондів, середньорічний рівень зносу яких досяг 40-50 %, в той час як коефіцієнт оновлення знаходиться в межах 0,03-0,05. Потокам грошових коштів в господарському процесі сільськогосподарських товаровиробників притаманний переважаючий характер короткострокових основних і додаткових надходжень та поточних витрат, без забезпечення необхідного рівня накопичення. Таким чином, постає необхідність вдосконалення існуючих технологій фінансово-кредитної підтримки сільськогосподарських товаровиробників на базі короткострокових вкладень та вироблення і впровадження відносно нових, проте необхідних для суб'єктів галузі механізмів кредитування середньо- та довгострокового характеру.

У третьому розділі дисертації "Вдосконалення системи формування фінансових ресурсів сільськогосподарських товаровиробників банківськими установами" обґрунтовано необхідність становлення системи середньо- та довгострокового кредитування сільськогосподарських товаровиробників, визначено прийнятні форми та механізми забезпечення їх фінансовими ресурсами та створено методологічні засади побудови іпотечних схем фінансово-кредитного обслуговування суб'єктів галузі за умови активної діяльності кооперативних банківських установ різних рівнів.

У дисертації доведено, що необхідність появи нових організаційно-економічних форм банківського обслуговування сільськогосподарських товаровиробників в Україні об'єктивно обумовлена потребою в розширенні сфери реалізації фінансових продуктів на банківських ринках, забезпечення розвитку

місцевої економіки та стимулювання інвестиційних процесів на різних рівнях в рамках розвитку та підтримки формувань галузі. До того ж, розгортання своєї діяльності такими спеціалізованими інститутами, як кооперативні банки, іпотечні (земельні) банки, агро-промислово-фінансові групи, може стати наступним кроком на шляху до утворення комплексної системи банківського обслуговування сільськогосподарських товаровиробників на засадах розмежування можливостей фінансово-кредитних установ та потреб клієнтів.

У довгостроковому і широкомасштабному аспектах розвитку інституту застави іпотека землі на сьогоднішній день є прийнятною формою, що відповідає актуальним потребам аграрного сектора економіки у додаткових фінансових вкладеннях. Адже іпотечне кредитування, по-перше, розвиває фінансовий ринок, створюючи нові фінансові інструменти для діяльності на ньому; по-друге, стабілізує його, оскільки ці інструменти ліквідні і надійні (забезпечені); по-третє, відбувається реальне фінансове забезпечення суб'єктів господарювання. Значна частина проведених у дисертаційній роботі досліджень була спрямована на виявлення передумов, напрямків та прийнятних форм реалізації іпотечних схем банківського кредитування сільськогосподарських товаровиробників в Україні.

Наведена на рис. 1 схема сформована, виходячи із визначених аспектів стану функціонування іпотечного ринку в Україні за участю банківських установ та інших фінансово-кредитних інститутів, а також з урахуванням наявності першочергових задач по удосконаленню механізмів повноцінного функціонування ринку в найближчій перспективі. З метою поживлення інвестиційного попиту рушійна роль відводиться активній практиці переходу до накопичувальної пенсійної системи та врегулювання трастової діяльності по управлінню вільними грошовими коштами клієнтів визначених інститутів (в т.ч. банків). Потреба в андеррайтингу фінансових ресурсів у пенсійних та трастових установ вимагає наявності доступу до надійних фінансових активів. Накопичені кошти чи отримані доходи (за мінусом плати за управління) виплачуються одноразово (чи систематично як інвестиційний дохід), а тому учасники ринку, що з'являються, будуть зацікавлені в довгострокових фінансових інструментах.

Разом з тим у роботі зосереджена увага на можливості розвитку ринку іпотечних кредитів за двома основними напрямками: створення вторинного ринку іпотечних кредитів та сек'юритизація кредитних активів через емісію відповідних іпотечних цінних паперів. Результатом реалізації банком обох механізмів є мобілізація фінансових ресурсів.

Однак у першому випадку вона здійснюється за рахунок операцій продажу банком прав вимоги по кредиту, а при сек'юритизації – за рахунок випуску цінних паперів (іпотечних облігацій чи іпотечних сертифікатів) на основі іпотечного кредиту, при цьому останні залишаються на балансі банку. В першому випадку на ринку продається чи купується право вимоги за іпотечним кредитом шляхом відступлення права вимоги за відповідною угодою за заставною, яка оформляється на підставі іпотечного договору. Тобто реалізується разова (оди-

нична) угода (факторингового характеру) за окремим іпотечним кредитом, згідно з умовами якої дебіторська заборгованість переходить з балансу одного кредитора на баланс іншого. Власник іпотечного цінного паперу не є співвласником активів, що забезпечують його і не має права самостійного звернення стягнення на заставу.

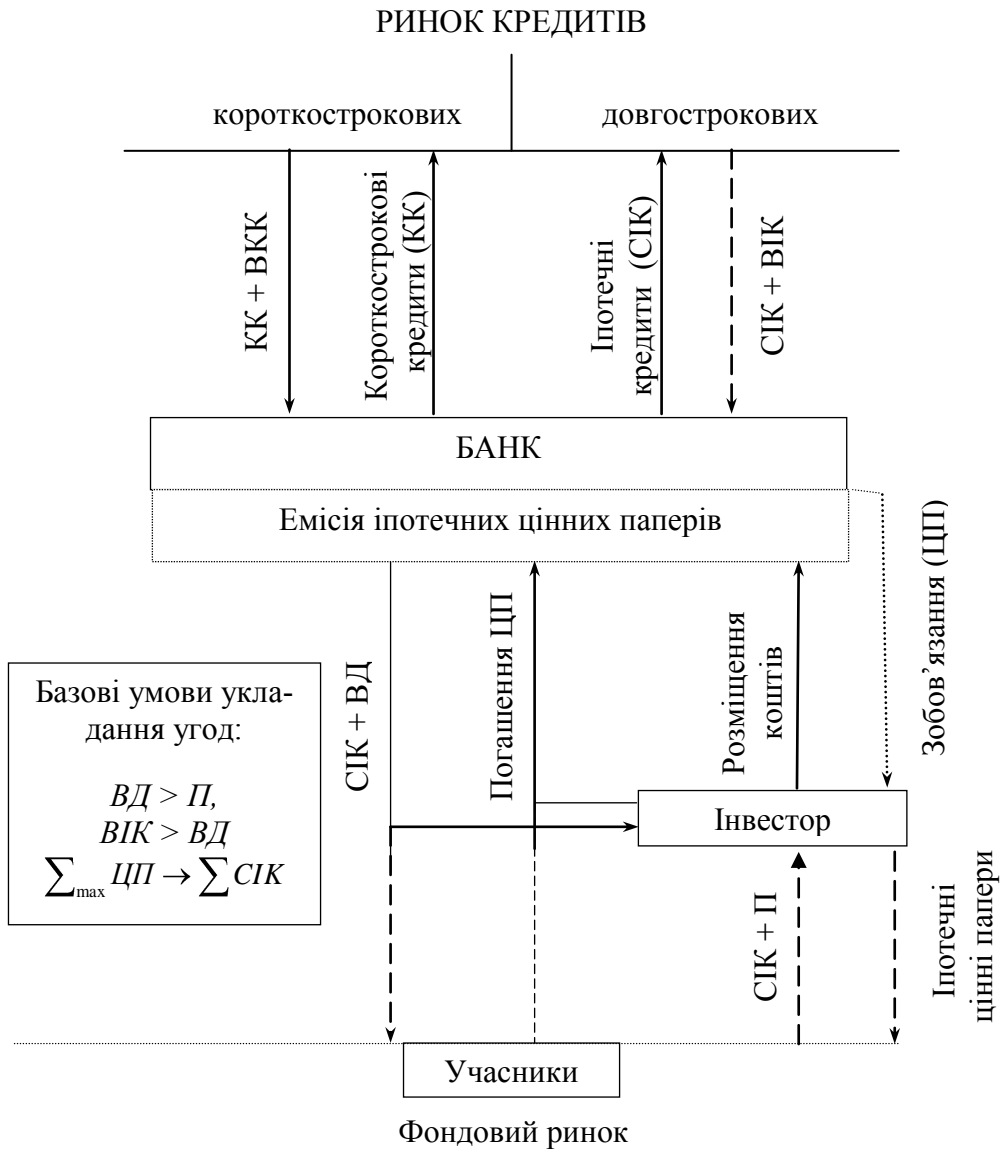

Рис. 1. Загальна схема та умови обігу відповідних форм іпотечних кредитів на фінансовому ринку України

Пояснення до схеми:

- СІК* – обсяги (суми) виданих іпотечних кредитів (під заставу нерухомості);
- П* – прибуток від реалізації іпотечних цінних паперів;
- ВД* – виплати доходу по іпотечних цінних паперах;
- ВІК* – суми відсотків, сплачених позичальниками банку по іпотечних кредитах;
- КК* – видані короткострокові кредити банку;
- ВКК* – суми відсотків, отриманих банком по короткострокових кредитах.

Автором розкрито зміст схем впровадження зазначених іпотечних механізмів та обґрунтовується можливість застосування їх при кредитуванні банка-

ми сільськогосподарських товаровиробників. Однак у процесі реалізації інституту застави землі в Україні з'являються додаткові питання, особливо важливими із яких є ті, що стосуються задоволення вимог банку-кредитора за рахунок землі, яка є предметом іпотеки.

Нині відсутність діючого, законодавчо врегульованого ринку землі ставить банки в такі умови, коли кредитор, реалізуючи своє право власності на заставу, може залишатися по суті із землею, яка має "штучно визначену" ціну. Відтак, виникає ситуація, коли, з одного боку, банк має важливий агровиробничий актив з досить низькою вартістю, а з іншого, цю земельну ділянку не в змозі купити сільгосппідприємець без залучення зовнішніх фінансових ресурсів.

За таких умов, враховуючи практичний досвід країн з ринковими системами господарювання та пропагуючи і прискорюючи розвиток доступних, зручних, з невисоким рівнем ризику механізмів акумуляції довгострокових грошових накопичень, зосереджено основну увагу на організаційно-фінансових засадах створення кооперативних банківських систем з пріоритетними іпотечними схемами кредитування сільськогосподарських товаровиробників (рис. 2). У сучасних умовах це означає появу нових реальних джерел для поповнення і модернізації основних виробничих фондів, покращення якісного стану земельних угідь шляхом отримання відповідних цільових коштів (гарантування їх ефективного використання як реальним власним забезпеченням, так і солідарною (колективною) підтримкою), прискорення процесів реформування в аграрному секторі.

У дисертації розглянуто можливості реалізації кооперативних принципів при формуванні фінансово-кредитної інфраструктури обслуговування сільськогосподарських товаровиробників та виділено наступні завдання створення системи кооперативних банків:

- концентрація фінансових ресурсів та їх наступний перерозподіл з метою більш повного використання на потреби сільськогосподарських товаровиробників;
- фінансування проектів, спрямованих на стимулювання розвитку регіональної економіки;
- фінансово-кредитне обслуговування життєдіяльності населення сільських територій та сприяння інтеграції їхньої участі у фондових, кредитних, страхових, розрахункових процесах;
- мобілізація фінансових ресурсів для формування різного роду фондів, підтримка прогресивних напрямків соціально-пенсійного забезпечення селян.

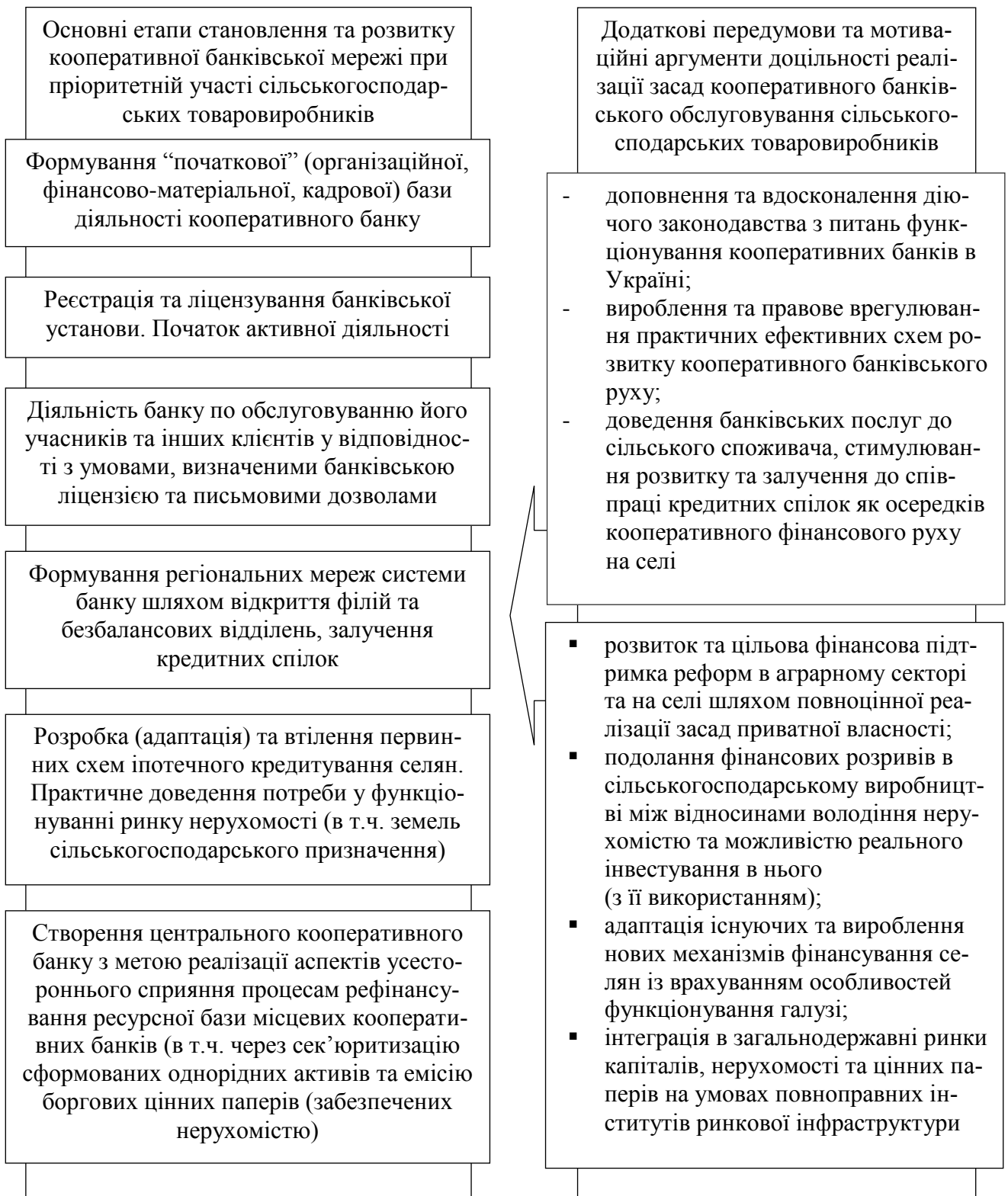
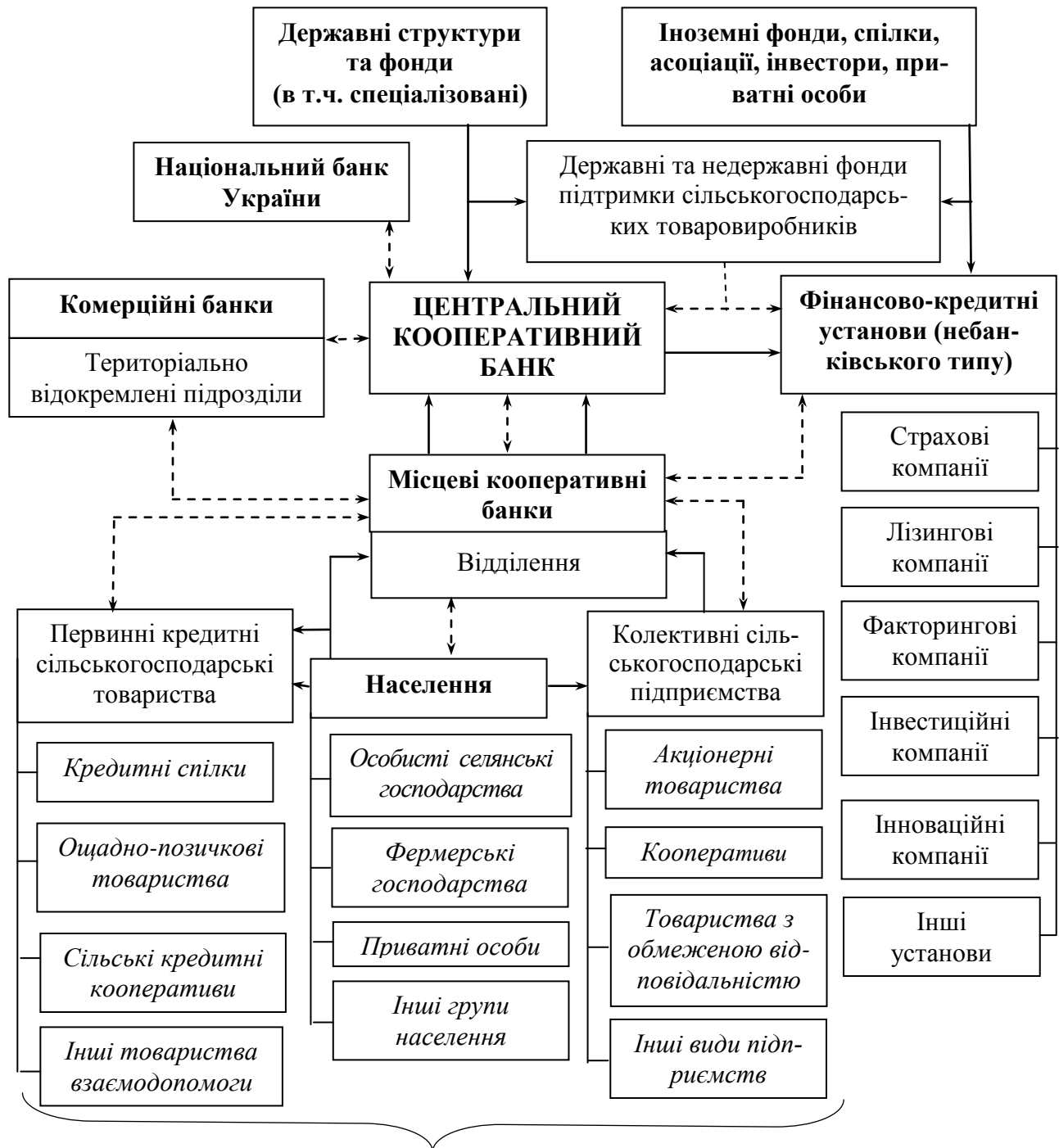

Рис. 2. Схема визначення рис причинно-наслідкового зв’язку між процесами становлення та розвитку кооперативної банківської мережі і засадами загальнодержавної політики фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників

Особливу увагу в роботі звернено на систему взаємовідносин учасників при створенні та функціонуванні кооперативного фінансово-кредитного сектора взагалі та банківської складової зокрема. На рис. 3 наведено схему формування системи кооперативних банківських установ для обслуговування сільськогосподарських товаровиробників.

Сільськогосподарські підприємства та сільське населення

Рис. 3. Система кооперативного банківського обслуговування сільськогосподарських товаровиробників

Розвиток кооперативних банків в Україні потребує державної підтримки у вирішенні наступних питань:

- чітке визначення правового статусу банків, що діють на основі кооперативних принципів, власниками (учасниками) та клієнтами яких будуть сільськогосподарські товаровиробники;
- вирішення питання про реєстрацію та ліцензування діяльності кооперативних банків НБУ;
- створення нормативно-методичної та інформаційно-аналітичної бази для розвитку кооперативних банків у країні;
- створення системи страхування діяльності кооперативних банків та захисту коштів пайовиків (учасників), забезпечення гарантій щодо залучених коштів третіх осіб;
- спрямування через систему кооперативних банків державної допомоги сектору шляхом:
 - здійснення початкових пайових внесків з наступним переходом їх учасникам кооперативної банківської системи;
 - надання фінансової підтримки (пільгових кредитів) учасникам системи кооперативних банків та створення умов для концентрації в ній фінансових ресурсів сільськогосподарських товаровиробників та населення;
 - встановлення пільгового режиму оподаткування у зв'язку з неприбутковою кооперативною природою установ;
 - створення умов для інтеграції кредитних спілок у кооперативну банківську систему;
 - надання права кооперативним банкам надавати іпотечні кредити та здійснювати операції з іпотечними цінними паперами.

У дисертаційному дослідженні визначено, що місцеві кооперативні банки та їх територіально відокремлені підрозділи по обслуговуванню господарств та сільського населення можуть стати первинними осередками реалізації іпотечних механізмів забезпечення необхідними фінансовими ресурсами сільськогосподарських товаровиробників шляхом середньо- та довгострокового кредитування, за наявності у них землі як предмета застави.

У разі невиконання позичальником своїх зобов'язань банківська установа, застосовуючи механізм стягнення та реалізації предмета застави недобросовісного боржника (учасника банку), організовує перерозподіл його земельного фонду. У свою чергу, пайовий внесок чи його частка можуть бути викуплені самим банком чи продані іншому (навіть новому) учаснику.

Подібна схема стане початковою моделлю внутрішньогалузевого перерозподілу нерухомості селян через кредитний інститут кооперативного типу із застосуванням окремих елементів іпотечного кредиту. Прерогативою діяльності кооперативних банківських установ має бути цільове кредитування сільськогосподарських товаровиробників, з практикою застави сільгоспугідь, які в разі неповернення коштів позичальниками вилучатимуться, але не для продажу, а для передачі іншим сільськогосподарським підприємствам, що працюють ефективно.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової задачі, що виявляється в обґрунтуванні нових підходів до формування фінансових ресурсів сільськогосподарськими товаровиробниками за допомогою відповідних організаційно-економічних форм функціонування банківських установ. За результатами дисертаційного дослідження зроблені наступні висновки:

1. Розвиток банківської системи України характеризується розширенням спектру видів і збільшенням масштабів банківських операцій, модернізацією технологічних комплексів банківських установ та підвищенням рівня професійних навичок персоналу як базових складових економічного потенціалу реалізації ефективних стратегій діяльності банків різних організаційно-правових форм господарювання.
2. Функціонування банків, для яких основна мета діяльності доповнюється прагненням стимулювати розвиток регіонального сектору економіки та пріоритетних його галузей, сприятиме підтримці економічних процесів регіонів та підвищенню життєвого рівня населення.
3. На основі виявлених і проаналізованих кількісних та якісних тенденцій, котрі переважають у фінансових відносинах сільськогосподарських товаровиробників, у дисертаційному дослідженні визначено, що загальні особливості їх функціонування у сучасних умовах доповнюються цілою низкою додаткових, які носять як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. Це, в свою чергу, ускладнює процес адаптації класичних механізмів забезпечення господарств фінансовими ресурсами із джерел кредитно-інвестиційного походження.
4. Результати аналізу структури джерел надходження фінансових ресурсів для сільськогосподарських товаровиробників Сумської області дають підстави стверджувати, що в останні роки простежується чітка тенденція до зниження питомої ваги власних джерел фінансування процесів відновлення та модернізації основних виробничих фондів господарств, відтак різко зростає необхідність авансування у виробництво середньо- і довгострокових кредитних коштів.
5. На основі дослідження визначених аспектів формування та розвитку ринків іпотечного кредитування у країнах із ринковою та перехідною економікою сформовано базові умови побудови національної системи іпотечного кредитування сільськогосподарських товаровиробників на засадах функціонування як універсальних, так і спеціалізованих банків.
6. У сільському господарстві України земля залишається пасивним балансовим активом, адже будучи елементом виробничих основних фондів, вона не використовується для забезпечення поповнення їх іншими компонентами і водночас знижує віддачу власної експлуатації через недотримання технологій використання. У даній роботі розроблені напрямки та механізми активізації кредитних відносин сільськогосподарських товаровиробників з банка-

ми в рамках визначених правом власності процесів володіння, користування та розпорядження землею.

7. З метою практичного використання схем банківського кредитування сільськогосподарських товаровиробників під заставу землі запропонована схема реалізації іпотечних механізмів забезпечення їх необхідними фінансовими ресурсами за участю кооперативних банківських установ регіонального та міжрегіонального масштабів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ

1. Башлай С.В. Промислово-фінансові групи в умовах національної економічної реформи // Вісник УАБС. – 1999. – № 1. – С. 85-87, 0,25 д.а.
2. Башлай С.В. Роль банків у формуванні аграрно-промисло-фінансових груп на сучасному етапі господарювання // Механізм регулювання економіки, економіка природокористування, економіка підприємств та організація виробництва (Вип. 3 / 1999) / Міністерство освіти України; СДУ. – Суми: Вид-во СумДУ, 1999. – С. 255-257, 0,25 д.а.
3. Башлай С.В. АПК України і банківські інститути: реалії та перспективи співробітництва // Банківська система України: теорія і практика становлення. Збірник наукових праць: В 2 т. Т. 2. – Суми: ВВП “Мрія-1” ЛТД: Ініціатива, 1999. – С. 433-436, 0,3 д.а.
4. Башлай С.В. Щодо питання необхідності реструктуризації виробничо-фінансових відносин в АПК // Механізм регулювання економіки, економіка природокористування, економіка підприємств та організація виробництва (Вип. 4 / 1999) / Міністерство освіти України; СДУ. – Суми: Вид-во СумДУ, 1999. – С. 134-137, 0,25 д.а.
5. Башлай С.В. Фінансово-кредитний механізм в системі заходів по забезпеченню стійкості сільськогосподарських підприємств // Банківська система України: теорія і практика становлення. Збірник наукових праць: Т. 4. – Суми: ВВП “Мрія-1” ЛТД: Ініціатива, 2000. – С. 158-163, 0,35 д.а.
6. Башлай С.В. Кредитування підприємств АПК: досягнення та перспективи // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Л. Українки. Серія "Економічні науки". – 2001. – № 3. – С. 236-239, 0,4 д.а.
7. Башлай С.В. Іпотечна альтернатива кредитування аграрних формувань // Вісник УАБС. – 2001. – № 2. – С. 44-47, 0,45 д.а.
8. Башлай С.В. Особливості формування кредитного ринку в Україні для підприємств АПК // Вісник Уманської сільськогосподарської академії. – 2002. – № 1. – С. 123-128, 0,45 д.а.
9. Башлай С.В. Сек'юритизація активів в системі відносин іпотечного кредитування // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: Збірник наукових праць. Т. 6. – Суми: ВВП “Мрія-1” ЛТД, 2002. – С. 157-163, 0,4 д.а.

10. Башлай С.В. Необхідність та основні засади формування регіональної мережі банківських установ на сучасному етапі розвитку фінансово-господарських відносин в Україні // Регіональна економіка. – 2002. – № 4. – С. 220-227, 0,45 д.а.
11. Башлай С.В. Управління ризиками комерційного банку при кредитуванні підприємств АПК // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: Збірник наукових праць. Т. 8. – Суми: ВВП “Мрія-1” ЛТД, УАБС, 2003. – С. 208-213, 0,3 д.а.
12. Башлай С.В. Концептуальні засади формування системи кооперативного банківського обслуговування підприємств АПК в Україні // Вісник НБУ. – 2003. – № 5. – С. 34-37, 0,5 д.а.

АНОТАЦІЯ

Башлай С.В. Роль банків у формуванні фінансових ресурсів сільськогосподарських товаровиробників. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.04.01 – фінанси, грошовий обіг і кредит. – Українська академія банківської справи, Суми, 2003.

У роботі досліджено особливості формування фінансових ресурсів сільськогосподарськими товаровиробниками в сучасних умовах господарювання та основні напрямки формування національної системи банківського фінансово-кредитного обслуговування суб'єктів галузі з урахуванням специфіки сформованих економіко-правових умов.

Розвинуто сутність економічного потенціалу банку та визначено першочергові аспекти його формування, обґрунтовано особливості реалізації основних видів банківського фінансового забезпечення сільськогосподарських товаровиробників залежно від їх організаційно-правових форм та фінансово-економічного стану.

На основі застосування методів багатофакторного аналізу та коефіцієнтів визначено рівень фінансового забезпечення сільськогосподарських товаровиробників; обґрунтовано застосування визначених інструментів іпотечного кредитування та доцільність застосування ануїтетних засад нарахування плати за кредит, а також розроблено схему рефінансування банків шляхом реалізації повноцінних механізмів іпотечного обслуговування суб'єктів галузі.

Запропоновано і науково обґрунтовано засади створення кооперативних банківських установ в Україні з метою формування та спрямування необхідних грошових потоків для сільськогосподарських товаровиробників.

Ключові слова: фінансові ресурси, банківські установи, сільськогосподарські товаровиробники, кредитний механізм, іпотека, кооперативний банк.

АННОТАЦИЯ

Башлай С.В. Роль банков в формировании финансовых ресурсов сельскохозяйственных товаропроизводителей. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.04.01 – финансы, денежное обращение и кредит. – Украинская академия банковского дела, Сумы, 2003.

В работе исследованы особенности формирования финансовых ресурсов сельскохозяйственными товаропроизводителями в современных условиях хозяйствования и основные направления создания национальной системы банковского обслуживания субъектов отрасли.

Углублена сущность экономического потенциала банка и определены первоочередные аспекты его формирования, обоснованы особенности реализации банками основных видов финансового обеспечения сельскохозяйственных товаропроизводителей в зависимости от их организационно-правовых форм и финансово-экономического состояния.

В работе исследованы отечественный и зарубежный опыт формирования рынка ипотечных кредитов, а также основные факторы и проблемы становления национальной системы ипотечного кредитования сельскохозяйственных товаропроизводителей под залог их земельных участков.

Исследование специфики и форм банковской финансовой поддержки сельскохозяйственных товаропроизводителей на современном этапе хозяйствования дало основания сделать вывод о том, что ключевым источником заемных средств для аграриев являются кредиты банков, а роль государства должна заключаться в разработке и внедрении эффективных правил игры на рынке кредитов и недвижимости (в т.ч. и земли сельскохозяйственного назначения). Финансовая поддержка государства должна носить целевой характер и применяться через специализированные финансово-кредитные учреждения в рамках реализации положений общегосударственных программ развития сельскохозяйственного производства и его участников.

Выполненное научное исследование позволило установить, что действующая модель национальной банковской системы должна быть дополнена новыми банковскими учреждениями регионального масштаба – кооперативными банками. Базовыми предпосылками их популяризации в Украине являются: деконцентрация региональных банковских систем и ярко выраженная специфика финансово-производственных отношений в аграрной сфере. Последний аспект обуславливает активизацию процессов по формированию институтов финансово-кредитной инфраструктуры, интересы деятельности которых будут максимально адаптированы к требованиям экономики области вообще, и сельскохозяйственной отрасли непосредственно.

В диссертационном исследовании проведен анализ финансового состояния коллективных сельскохозяйственных товаропроизводителей Сумской области с целью выявления тенденций развития субъектов отрасли и выделения

первоочередных направлений их финансовой поддержки банковскими учреждениями действующих и проектируемых организационно-правовых форм. Особое внимание уделено анализу видов банковского обеспечения финансовыми ресурсами сельскохозяйственных товаропроизводителей. Определены ключевые проблемы развития банковского кредитования сельскохозяйственных товаропроизводителей на уровне отдельного региона.

Проведенное в диссертационной работе исследование позволило автору усовершенствовать методику расчета суммы банковского кредита, выдаваемого сельскохозяйственному товаропроизводителю под залог земельного участка, обосновать возможности применения разных подходов к установлению графиков погашения заемщиками ипотечных кредитов.

В диссертации также разработана схема перераспределения и использования земельного фонда (как предмета залога) в случае невыполнения кредитного соглашения заемщиком (сельскохозяйственным товаропроизводителем) – участником кооперативного банка.

Ключевые слова: финансовые ресурсы, банковские учреждения, сельскохозяйственные товаропроизводители, кредитный механизм, ипотека, кооперативный банк.

SUMMARY

Bashlay S.V. Role of banks in formation of financial resources of the agricultural commodity producers. – Manuscript.

Dissertation to obtain academic degree of candidate of economic sciences by specialty 08.04.01 – finance, money turnover and credit. – Ukrainian Academy of Banking, Sumy, 2003.

The work explores details of forming financial resources by agricultural goods manufacturers under recent conditions of business running and main ways of developing national system of serving agricultural goods producers by banks.

The nature of economic potential of the bank is advanced and the primary aspects of the bank potential development, details of implementation of basic ways of banking financing are justified, depending on legal form of agricultural goods manufacturers and their financial state.

Having applied methods of multifactor analysis and coefficients, the degree of material-financial state of agricultural goods manufacturers was determined. The rationale for applying real-estate lending instruments was fixed. The scheme of refinancing banks through implementing mechanisms of real-estate lending of agricultural enterprises.

The ways of establishing cooperative banking institutions in the Ukraine have been discovered to form and putting required cash flows to cover lack of financial resources at agricultural enterprises.

Key words: financial resources, banking institutions, agricultural enterprises, lending mechanism, real-estate lending, cooperative bank.

Відповідальний за випуск
кандидат економічних наук, доцент
Н.Г. Слав'янська

Підписано до друку 24.07.2003. Формат 60x90/16. Обл.-вид. арк.
Гарнітура Times. Тираж 100 пр.

Інформаційно-видавничий відділ
Української академії банківської справи
Адреса: 40030, м. Суми, вул. Петропавлівська, 57.